

Andrzej Matczak

E. Z. Zdrojewski, *Wpływ migracji definitywnych na przyrost rzeczywisty i zmiany struktur ludności w Polsce w latach 1975–1996*. Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej. Monografie Wydziału Ekonomii i Zarządzania, nr 71, Koszalin 2000, ss. 522.

Studia prowadzone nad migracjami ludności mają charakter interdyscyplinarny. Szczególnie dużo uwagi poświęca im geografia społeczno-ekonomiczna. Dotychczasowy dorobek naukowy w tym zakresie jest bardzo obszerny. Ma on jednak charakter empiryczny, zdominowany przez obserwację i opis faktów. Na ogół dominują proste analizy napływu, odpływu i sald migracji, rzadko poszerzone o ocenę ogólnych uwarunkowań i mechanizmów generujących migracje. Ujęcia teoretyczne w zakresie migracji ludności nie rozwinęły się na szerszą skalę od czasu opracowania E. G. Ravensteina opublikowanego w 1885 r. Pomimo powstania wielu zarówno kompleksowych, jak i cząstkowych koncepcji teoretycznych nie wypracowano dotychczas ogólnie akceptowanej teorii opisującej i wyjaśniającej migracje ludności. Nastąpił jednak wyraźny postęp w metodyce badań migracji, który w przyszłości powinien przyczynić się do rozwoju ujęć teoretycznych.

Z zadowoleniem należy zatem przyjąć każdą próbę szerszych – pod względem metodycznym, czasowym i przestrzennym – analiz podejmujących problematykę migracji ludności. Taki charakter ma prezentowane tu studium E. Z. Zdrojewskiego. Autor ten od połowy lat sześćdziesiątych prowadzi badania migracji definitywnych. Zatem, jak sam pisze, nadszedł czas ich podsumowania. Ma ono charakter empiryczny. Analizie poddano wpływ migracji wewnętrznych i zagranicznych na przyrost rzeczywisty, zmiany w rozmieszczeniu i gęstości zaludnienia w poszczególnych regionach Polski (w układzie 49 województw sprzed reformy w 1999 r.) oraz na przeobrażenia podstawowych struktur ludności, tj. demograficznej i społeczno-zawodowej, w okresie 22 lat.

Prezentowane studium jest obszerną monografią liczącą 382 strony tekstu wraz z 160 tabelami i 47 rysunkami. Wykaz literatury zawiera 742 pozycje, w tym kilkanaście obcojęzycznych. Całość opracowania uzupełnia aneks (90 stron) zawierający zestawienia statystyczne, które same w sobie mogą stanowić materiał źródłowy dla dalszych ujęć metodycznych. Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów podstawowych i zakończenia.

Rozdział pierwszy Autor rozpoczyna omówieniem kierunków i wyników dotychczasowych badań w zakresie migracji ludności. Uwagę swoją koncentruje na pracach badaczy polskich. Prace obcojęzyczne zaledwie cytuje i to tylko z punktu widzenia ich przydatności metodologicznej dla przeprowadzanych analiz. Szeroko i krytycznie zostały omówione materiały źródłowe i sposoby ich pozyskiwania. Autor konstatuje, że do dyspozycji badacza są bardzo bogate, ale zarazem zróżnicowane materiały źródłowe (statystyczne). Istotnym ich mankamentem jest brak ciągłości niektórych ujęć, a zatem nieporównywalność danych w poszczególnych latach, stosowanie różnorodnych zasad grupowania itp., co utrudnia analizę migracji w dłuższych przekrojach czasu i ujęciach regionalnych. Już samo zgromadzenie i doprowadzenie do porównywalności materiałów źródłowych w okresie 22 lat oraz w przekroju 49 województw jest ważnym osiągnięciem Autora. Precyzując cel i zakres badań Autor formułuje siedem pytań: „1. Jakie były podstawowe uwarunkowania ruchu wędrownego ludności w Polsce? 2. Jaki był ich wpływ na ogólne tempo przyrostu rzeczywistego ludności w miastach i na wsi oraz w poszczególnych województwach? 3. W jakim stopniu migracje definitywne wpłynęły na zmiany w przestrzennym rozmieszczeniu ludności? 4. Jaką rolę odegrał ruch wędrowny w przeobrażeniach struktury ludności miejskiej i wiejskiej według płci, wieku i stanu cywilnego? 5. Czy mobilność terytorialna ludności miała istotny wpływ na przestrzenne różnicowanie się struktury ludności według stosunku do pracy, podstawowych źródeł utrzymania i poziomu wykształcenia? 6. Jakie są następstwa migracji stałych w odniesieniu do miast i wsi oraz ich wpływ na ogólny poziom reprodukcji ludności? 7. Czy zachodzi potrzeba sterowania procesami migracyjnymi w Polsce?” oraz 10 hipotez badawczych: „1. Podstawowe przyczyny podejmowania decyzji o zmianie stałego miejsca zamieszkania pozostają niezmiennie, chociaż obserwuje się zróżnicowanie ich roli w czasie i ujęciu regionalnym. 2. Migracje definitywne wpływają przede wszystkim na zdynamizowanie tempa przyrostu rzeczywistego ludności miejskiej, przy równoczesnym sporym zróżnicowaniu ich roli w różnych latach i regionach. 3. Spośród czterech podstawowych kierunków przemieszczeń terytorialnych, preferowane są przepływy ze wsi do miast oraz na obszary relatywnie lepiej zainwestowane i rozwinięte pod względem społeczno-gospodarczym. 4. Od lat obserwowana jest prawidłowość polegająca na koncentracji ludności w aglomeracjach miejskich i okręgach przemysłowych. 5. Selektywność migracji według płci i wieku prowadzi do wzrostu udziału kobiet i ludzi młodych w ogólnych stanach zaludnienia miast, przyczyniając się równocześnie do defeminizacji obszarów wiejskich i relatywnie przyspieszonego procesu starzenia się ludności wiejskiej. 6. Ruch wędrowny przyczynia się również w istotnym stopniu do zmian struktury społeczno-zawodowej ludności, widocznej zwłaszcza w przekroju miasto-wieś. 7. Jedną z konsekwencji

żywiolowych, nie zawsze kontrolowanych procesów migracyjnych jest nadmierne wyludnianie się niektórych obszarów wiejskich, przy równoczesnym względnym przeludnieniu niektórych aglomeracji miejskich i przemysłowych. 8. Większy udział kobiet i ludzi młodych w przepływach ze wsi do miast niż w kierunku przeciwnym i przyjmowanie przez nich tzw. miejskiego stylu życia, ma wpływ na zmniejszenie dzietności kobiet. 9. W celu uniknięcia niepożądanych dysproporcji w rozmieszczeniu ludności niezbędne jest sterowanie migracjami stałymi. 10. Zróżnicowana terytorialnie polityka migracyjna powinna stanowić integralną część polityki ludnościowej, a szerzej polityki społeczno-gospodarczej państwa". Rozdział pierwszy kończy ogólne omówienie metod analizy naukowej i odniesienie ich do konkretnie przeprowadzonych badań, w których Autor wykorzystuje porównawczą analizę opisowo-statystyczną wzbogaconą wykresami i metodą koncentracji. Przedstawiony rozdział w zakresie układu i zaprezentowanych treści ma duże walory dydaktyczne, zwłaszcza cenne jest krytyczne omówienie materiałów źródłowych, co stanowi znakomitą pomoc dla osób rozpoczynających własne badania naukowe w zakresie migracji ludności.

W rozdziale drugim scharakteryzowano uwarunkowania migracji definitywnych w Polsce w okresie po II wojnie światowej. Autor stoi na stanowisku, że podstawowymi przyczynami wyjaśniającymi migracje były przemiany (przesilenia) polityczne, społeczne i gospodarcze w kraju. To doprowadziło do wydzielenia chronologicznych etapów wyjaśniających ruchy migracyjne, którymi są: „1. lata zasiedlania ziem zachodnich i północnych, 2. okres kolektywizacji rolnictwa oraz początek ekstensywnej industrializacji, 3. lata bardziej równomiernego rozwoju kraju i odmiennego trendu rozwoju demograficznego (1961–1970), 4. polityka dekoncentracji ludności i nasilenia depopulacji obszarów wiejskich (lata siedemdziesiąte), 5. kryzys społeczno-gospodarczy lat osiemdziesiątych, 6. transformacja ustrojowa i restrukturyzacja gospodarki lat dziewięćdziesiątych". Przeprowadzona analiza głównych grup przyczyn podejmowanych migracji okazała się niezmienna w całym badanym okresie, a mianowicie szeroko rozumiane przyczyny ekonomiczne i rodzinne decydowały o wielkości strumieni przepływów migracyjnych w Polsce o dominującym kierunku ze wsi do miast. Jedynie okres transformacji z lat dziewięćdziesiątych zapoczątkował wyraźne nasilenie odpływu migrantów z dużych aglomeracji w kierunku wsi. Istniejący dorobek naukowy oraz przeprowadzone badania uzasadniają prawdziwość tezy Autora, że dotychczas brak jest poważnych analiz w szerszym stopniu wyjaśniających motywy podejmowania migracji.

W rozdziale trzecim Autor podejmuje analizę migracji wewnętrznych. Analiza ta prowadzona jest w tradycyjny sposób: najpierw szczegółowo przeanalizowano napływ (ogółem, do miast i na wieś), w podobny sposób odpływ i następnie wielkość sald migracyjnych. Pozwoliło to Autorowi

wydzielić podstawowe kierunki przemieszczeń terytorialnych i przestrzennego zróżnicowania rozmiarów ruchliwości przestrzennej co pokazało dodatni wpływ migracji na przyrost rzeczywisty liczby ludności miejskiej, a ujemny wiejskiej, gdzie nierzadko dochodziło do depopulacji. Z kolei analiza ruchu wędrownego w skali poszczególnych województw wskazała na zróżnicowanie stopnia „zasiedzialości” ludności oraz uwypukliła bardzo ważną rolę migracji wewnątrzwojewódzkich w ogólnej mobilności przestrzennej ludności. Pośrednio dowodzi to dużych walorów naukowych migracji jako miernika określającego strefy oddziaływania ośrodków miejskich.

W podobny sposób przeprowadzono w rozdziale czwartym analizę migracji zagranicznych. Zamieszczone w tabelach dane oraz ich analiza dobitnie pokazują, że ostateczne rezultaty migracji zagranicznych były dla Polski bardzo niekorzystne, zarówno dla miast, jak i dla wsi; w układzie całego kraju i poszczególnych województw bilans migracji był „głęboko” ujemny. Z pewnym uproszczeniem można powiedzieć, że znaczną liczbę ludności na rzecz zagranicy utraciły zwłaszcza wielkie aglomeracje i ziemie odzyskane po II wojnie światowej. Autor zaobserwował dość ciekawe, ale chyba mało jeszcze znane zjawisko, że w ostatnich latach (dziewięćdziesiątych) w emigracji stosunkowo mały udział mają osoby z wyższym wykształceniem, natomiast w imigracji ich udział jest znacznie większy, co zaprzecza obiegowemu pogładowi o „drenażu mózgów” z Polski.

W dużym objętościowo rozdziale piątym Autor podejmuje zasadniczy wątek swoich rozważań, a mianowicie przedstawia analizę następstw migracji. Uwagę koncentruje na wpływie ruchu migracyjnego na zmiany stanu liczebnego i rozmieszczenia ludności w kraju w układzie byłych 49 województw. W analizie tego problemu sięga do zmian w gęstości zaludnienia oraz koncentracji ludności. Następnie podejmuje bardzo trudną problematykę oddziaływania migracji definitywnych na przemiany struktury demograficznej i społeczno-zawodowej, wykorzystując podział na czynnych i biernych zawodowo, podstawowe źródła utrzymania i poziom wykształcenia. Osiągnięte wyniki potwierdzają i uszczegóławiają znane już z dotychczasowych badań prawidłowości.

Tę obszerną monografię kończy podsumowanie, w którym Autor dokonuje krytycznej oceny uzyskanych wyników badań i dochodzi do wniosku, że postawione hipotezy zostały w zasadzie pozytywnie zweryfikowane, z czym należy się w pełni zgodzić. Natomiast w dalszej części podejmuje problem migracji czasowych (który już wcześniej był sygnalizowany przez Autora) o pobycie powyżej 2 miesięcy (zwłaszcza za granicą). Formalnie nie ujmuje ich statystyka migracji, a skala ich jest znacząca sięgając 0,5 mln osób, tj. 1,3% ogółu ludności Polski. Prowadzone przez prezentującego tę pracę badania w małych osiedlach wiejskich wskazują, że różnice między liczbą ludności zameldowanej a faktycznie przebywającej dochodzą nawet do 1/5.

A więc jest to ważny problem tak w skali Polski, jak i małych społeczności lokalnych, którym powinna się zająć nauka.

Zaprezentowane studium ma charakter empiryczny. Przygotowane jest w konwencji szczegółowej analizy opisowo-statystycznej obejmującej długi okres 22 lat oraz przekrój 49 byłych województw. Duża objętość, szczególność prowadzonych analiz wymaga od czytelnika dużej koncentracji uwagi. W zamian za to daje usystematyzowany, na dobrym poziomie merytorycznym i językowym przedstawiony obraz wielkości i struktury migracji wewnętrznych i zagranicznych w Polsce. Podejmuje zaniebany w badaniach naukowych (zwłaszcza w statystykach) problem motywów podejmowania migracji. Unaocznia jak duże zmiany wprowadziły w Polsce migracje w rozmieszczeniu i gęstości zaludnienia oraz w podstawowych strukturach demograficznych i społeczno-zawodowych mieszkańców Polski. Samoistną wartość poza tekstem przeprowadzonych analiz mają zamieszczone w prezentowanym studium tablice. Ze względu na wprowadzone przez Autora ujednolicenia posiadają porównywalną strukturę, co daje możliwość dalszej metodycznej ich obróbki. Mogą też stanowić materiał źródłowy dla różnych prac ćwiczeniowych studentów. Wymienione względy decydują, że tę pracę warto posiadać w geograficznym zbiorze bibliotecznym.

prof. dr hab. Andrzej Matczak
Katedra Miast i Turyzmu UŁ

